

EL-GAZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KULLANDIĞI İLMÎ VE EDEBÎ ÜSLÛP (*)

Ramazan KAZAN (**)

Öz

Üslûp, yazarın fikirlerini, duygularını, düşüncelerini ifade ederken ortaya koyduğu kişisel anlatış biçimidir. Arap edebiyatında üslûp, genel olarak ilmî, edebî ve hitabet olarak üç kısma ayrılmıştır. Ayrıca üslûbun fesahat, açıklık, tabîlik, ahenk gibi vasıfları da bulunmaktadır.

el-Gazâlî de telif ettiği eserlerinde değişik üslûp şekillerine başvurmuştur. O fıkıh metodolojisine dair yazdığı el-Mustasfâ adlı kitabı başta olmak üzere, felsefe ve kelâma dair eserlerinde ilmî bir üslûp kullanırken, İhyâ adlı eserini, fıkıh ile tasavvuf ve ahlaki mezc ederek, ilmî ve edebî üslûpla yazmıştır. O, bu tür üslubuyla Kınalızâde Ali Efendi, er-Râfî ve en-Nevevî gibi pek çok ilim adamını etkilemiştir. Bu makalede el-Gazâlî'nin bazı eserlerinde kullandığı ilmî ve edebî üslûbunu örnekleriyle ele alıp incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *el-Gazâlî, üslûp, ilmî üslûp, edebî üslûp.*

The Scientific and Literary Style in Works of Al-Ghazali

Abstract

The style is one's personal depiction of ideas, feelings and thoughts. In the Arabic literature, the style usually is divided in to three parts: the scientific, literary and oratory. Also the style has such features as eloquence, openness, spontaneity and harmony.

Al-Ghazali developed a unique style in his studies. While he used scientific style in his book of al-Mustasfa which is about judicial methodology as well as other books on philosophy and theology, he used scientific and literary style in his book called "İhyâ" in which İslamic law and morality were combined. His unique style impressed many scholars such as Kınalızade Ali Efendi, ar-Rafee and an-Navavî. This study aims literary and scientific style used by al-Ghazali in some of works together with several examples.

This study aims at dealing with literary and scientific style used by al-Ghazali in some of works and together with several examples.

Keywords: *al-Ghazali, style, scientific style, literary style.*

*) Bu çalışma, 2011 yılında SDÜ İlahiyat Fakültesinin tertip ettiği Uluslararası Modern Çağ ve Gazâlî Sempozyumuna sunulan "el-Gazâlî'nin Eserlerinde Kullandığı 'Üslûp'" adlı tebliğin geliştirilerek makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

**) Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğati Anabilim Dalı;
(e-posta: kazanr@gmail.com.)

Giriş

Üslûp, (سلب) fiilinden türeyen bir isimdir. Sözlük manâsı itibarıyla yol, yöntem, metot, aslanın boynu, hurma sırası, sanat gibi anlamlara gelir. Çoğulu ise (أساليب) tir (İbn Manzûr, 1994: I, 473; el-Cevherî, 1984: I, 149; el-Fîrûzâbâdî, 1987: 125).

Kelime semantik bir incelemeye tâbi tutulduğunda, yukarıda geçen değişik anlamlarının “yol ve gidişat” ortak paydasında birleştikleri söylenebilir. İnsanlar bilgi, mizaç ve yeteneklerine göre; mesleklerinde bir yol ve tarz geliştirirler. Artık geliştirilen bu “yol” kişinin o alandaki üslûbunu oluşturmuş olur. Bu da el sanatları, mimari, resim, edebiyat, hitâbet gibi sahalarda farklı şekil ve özellikte kendini gösterir.

Edebî anlamda üslûp, “Kişinin yazılı olarak kendini ifade etmede izlediği yoldur.” Diğer bir ifade ile, “müellifin ortaya koyduğu metinde kendine özgü, benzer değişik lafızlardan ifadelerini seçmesi” (Mecdî Vehbe, 1979: 22) veya “yazarın fikirlerini, duygularını, düşüncelerini kişisel anlatış biçimidir.” (Kantemir, 1997: 193)

Eski Yunan edebiyatında üslûp, hitabet ilmi içerisinde, yerinde, yeterince ve adamına/muktezayı hale uygun kelimeleri seçerek toplulukları ve grupları ikna etme vesilelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yine üslûp, “*Müellifin metnini yazarken daha önce dilde bulunan terkip, ibare ve lafızlardan kullanıma hazır bir kısmını sınırlayarak seçmesidir*” şeklinde de tanımlanmıştır (Mecdî Vehbe, 1979: 22).

Batı edebiyatında “stilistik” başlığı altında konu ele alınmış ve üslûp için değişik tarifler yapılmıştır (Yıldız, 1991: 1-17). Bunlardan Alman yazar Michel’e göre üslûp, “*Dil kullanımının belli toplumsal kullanım normlarına bağlı seçmeli değişkenlerinin tamamıdır.*” (Yıldız, 1991: 5)

Arap Edebiyatı’nda da değişik üslûp tarifleri yapılmıştır. Ebu’l-Bekâ (1094/1683) üslûbu, “metod” ve “tarz” (Ebu’l-Bekâ, 1993: 82) olarak tanımlarken, son dönem Arap Edebiyatçılarından Ali Cârîm ve Mustafa Emin daha çok amacı ve dinleyenler üzerindeki tesirini dikkate alarak üslûp tanımlamasına gitmişlerdir. Onlara göre üslûp, “*Anlatılmak istenenin en kısa yoldan ve dinleyici üzerinde en etkileyici olacak bir biçimde oluşturulmuş lafızlarla söz söyleme tarzıdır.*” (Ali Cârîm, 1959: 12; el-Hâşimî, t.y.: 42-43) Yine üslûp; “*Bir konuşmacı veya yazarın lafızlarını seçerken ve sözlerini tertip ederken takip ettiği yol veya sözündeki maksatlarını ve anlamlarını ifade ederken kendisiyle diğer yazar veya konuşmacılardan ayrıldığı ifade tarzı, ya da yazarın ifadesinde veya sanatında eserini ortaya koyarken, başkalarından ayrıldığı husus*” (ez-Zerkânî, 1943: II, 199) şeklinde de tanımlanmıştır. Dolayısıyla üslûp ferddir. Kaynağını yazarın mizacından ve tecrübesinden alır (Aktaş, 1993: 58).

Üslûbun, *âli/yüce, süslü, mecâzlı ve sade* şeklinde tasnifi (Kazan, 2013: 49) yapılmakla birlikte Belağatçiler, *ilmî, edebî ve hitabet* olarak üç kısma ayırmışlardır (Mecdî Vehbe, 1979: 23). Üslûbun *fesahat, açıklık, tabîlik, ahenk* ve ifadenin fikirlere, hislerle uygun olması anlamına *muvâfakat* gibi vasıfları da bulunmaktadır (Yetiş, 1996: 203 vd.)¹. Ayrıca kelimelerin uzunluğu veya kısalığı da üslûbun özelliklerindedir (Aktaş, 1993: 43).

1) Üslûp tanım, çeşit ve vasıfları hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Kazan, 2013:47-69.)

el-Gazâlî de telif ettiği eserlerinde kendine özgü değişik üslûp ve vasıflarına başvurmuştur. O fıkıh metodolojisine dair yazdığı eseri el-Mustasfâ başta olmak üzere, felsefe ve kelâma dair yazdığı *Makâsıdu'l-Felâsife* ve *el-İktisâd fi'l-İtikâd* gibi eserlerinde ilmî bir üslûp kullanmıştır. *İhyâ* adlı eserinde ise hem ilmî hem de hitap ettiği kesimlere göre daha anlaşılır bir dil kullanmakla kalmayıp özellikle ahlâkî konuları ele alırken sâde bir üslûba başvurmuştur. Kötü olan ahlâkî davranışlardan nasıl vazgeçileceğini “*tedavisî*” adını verdiği başlık altında kendine has üslûp özelliği ile işlemiştir. el-Gazâlî'nin kullandığı ahlâkî hastalıkların “*tedavisî*” önerilerine Kınalızâde Ali Efendi gibi ahlak yazarları eserlerinde yer vermiştir (Oktay, 2005: 82).

Bu genel girişten sonra el-Gazâlî'nin eserlerinde öne çıkan üslûbunu, özelliklerini ve etkisini üç ana başlık altında örnekleriyle incelemeye başlayalım.

1- el-Gazâlî'de İlmî Üslûp

İlmî üslûpla yazılan eserlerde, akla hitap edildiği için hayalî olmayan, mantıkî cümlelerin kurulması esastır. Gizlilik ve kapalılıktan uzak, sadece gerçekler açıklanır. Yani farklı anlamlara gelebilecek lafızlar yerine, manası gayet açık kelimeler seçmeye özen gösterilmesi gerekir. Can alıcı ve ayırt edici şekilde olanlar hariç tutulursa, mecâz ve bedîî güzellikten uzak durulması tercih edilir (el-Hâşimî, t.y.: 43 Mecdî Vehbe, 1979: 23). Bu üslûp şeklinde dikkat, sınırlama, iyiden iyiye inceleme vardır. Fikirlerin gereksiz yere tekrarına rastlanmaz (Sad Maslûh, 1980: 52).

İfade edelim ki, el-Gazâlî döneminde İslam âleminde üç ana fikir cereyanından bahsedilmektedir. Bunlar: Batı felsefesi cereyanı, Doğu Hint düşüncesi cereyanı ile bu iki ekol arasında eski İslâmî görüşlerle yeni fikirleri mezc etmeye çalışan Ehl-i sünnet görüşüne bağlı orta yoldur. İşte el-Gazâlî orta yolu takip eden âlimlerden biridir (Uğur, 1988: 5-6). O hem felsefî hem de Hint düşüncesinin ortaya koyduğu fikirleri yakından takip eden bir şahsiyet olarak eserlerini kaleme alırken özellikle usûl, kelam ve felsefeye dair yazdığı kitaplarında ilmî bir üslûp kullanmıştır.

O, İslâm'ın itikat, ibadet, muamelat, ahlak ve diğer esaslarının doğru bir şekilde anlaşılmasını ve asrında ortaya çıkan tereddütlerin ortadan kaldırılmasını esas alan bir görüşe sahiptir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, eserlerinde bu fikrini ve düşüncesini ortaya koymayı hedefleyen, ilmî bir metot ve üslûp hâkimdir. İşte bu noktada o, “felsefeyi dinin emrinde görür. Felsefeyi, dinî öğretileri esas alarak kelâmî düşünceye yaklaştırır. Bu bakımdan el-Gazâlî, bir yandan tasavvufa, diğer yandan da kelâma felsefeyi sokan kimse olarak görülür. Böylece o, İslâm düşünce tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Kendisinden sonra birçok kimse onu izlemiştir ki, genelde onlara “kelâmcı filozoflar” denilebilir (Bayraktar, 1988: 105). Aristo gibi Yunan filozoflarıyla, onlardan etkilenen Farabî, İbn Sinâ gibi İslâm filozoflarına yönettiği tenkitleri, özgün İslâmî düşüncenin oluşması için sarf ettiği çabası, onun orijinal felsefesini gösterir. Hayatı boyunca İslâmî bir düşünme tarzı ortaya koymaya çalışmış ve haklı olarak İslâm kültürüne ve düşüncesine giren yabancı akımlara karşı çıkmıştır. Mantık ve Felsefenin çok somut konularında kendisi de yabancı

düşünceden veya önceki İslâm düşünürleri tarafından İslâmî bir havaya büründürülerek yapılan yorumlardan etkilenmiştir (Bayraktar, 1988: 242-245).

el-Gazâlî'nin üslûbunun önemli bir özelliği, bir ilme hakkıyla vukûfiyet olmadan onu tenkit etmeyi uygun bulmayışıdır. Ona göre bir düşünce hareketinin hangi görüşler üzere kurulduğunu anlamadan, künhüne ve hakikatine varmaksızın onu reddetmek, karanlığa taş atmak gibidir (Bayraktar, 1988: 250). Dolayısıyla o, önce araştırıp öğrenmeyi, varsa eksik ve hatalı yönleri tenkidi esas almıştır.

el-Gazâlî'ye göre kelâm ilmi, (الكلام هو العلم الأعلى في الرتبة) bütün dinî ilimlerin rütbe/derece bakımından en üstünüdür. Bütün dini ilimler kelâm ilmine nispetle cüzidir. Zira diğer ilimlerin dayandığı esasların doğruluğu bu ilimle ispat edilir (el- Gazâlî, *(el-Mustasfâ)* t.y.: I, 20). Onun bu görüşünü *İhyâ* ve *el-Munkız* adlı eserlerinden daha sonra yazdığı *el-Mustasfâ* adlı kitabında (Bağçeci, 1988: 80) dile getirmesi dikkate değerdir. Böylece o akla, mantığa ve kurallarına riayet ederek ilmî üslupla konuları ele alır. Onun ilmî metotla yazmış olduğu meşhur eserlerinden birisi, kelâm ilmine dair olan "*el-İktisâd fi'l-İtikâd*"tır. Bu kitabında, konuyu bölümlere, bölümleri bablara, babları da fer'î kısımlara ayırmak onun üslûp özelliklerinden birisidir. Bu tasnif, konuların daha rahat anlaşılmasına ve kavranmasına imkan vermektedir.

Bu bağlamda eserine, giriş mahiyetinde kelâm ilminin önemi, delilleri.. vs. den bahsettiği (التمهيد) *girişle* başlar. Girişi de dörde ayırır. Mesela ikinci girişte insanları:

- a. Allah'a inananlar,
- b. Kâfir ve bidatçiler gibi hak olan itikattan sapanlar,
- c. Hak olan itikada taklit ederek tabi olanlar,
- d. Şüphe içerisinde bulunanlar olarak dört gruba ayırır. Bu gruplar hakkında bilgi verir (el-Gazâlî, 1972: 3-12). Sonra kitabın bölümlerine/kutuplara (الأقطاب) girer.

Bölümleri/Kutupları dört başlık altında toplar. Bunları detaylı bir tasnife tabi tutarak anlatır. Mesela Allah'ın zatını birinci bölümde inceler. Onun zatını on da'va (الدعوى) ile ele alır. Birinci da'vada Allah'ın varlığını ve delillerini verir. Allah'ın zatıyla ilgili aklî, mantıkî ve ilmî bir üslûp kullanır. Hatta akla gelebilecek şüphe ve itirazları "şöyle denilirse.... (فإن قيل...), bizde şöyle ....deriz (قلنا:)" şeklinde diyaloglarla gidermeye ve cevaplamaya çalışır. Aynı üslûba *Eyyuhe'l-Veled/Ey oğul* adlı eserinde de başvurduğuna şahit olmaktadır.

el-Gazâlî'nin eğitim ilkelerini, metotlarını, problem çözme, anlatma/takrîr ve gösterme yöntemini ortaya koyarken -korkutma ve fizikî cezalarda itidalli olma gibi günümüzde artık kabul görmeyen görüşü bir tarafa bırakılırsa- ilmî üslûbun gereklerine riayet ettiğine şahit olmaktadır. Alanla ilgili bir çalışma yapan Bülent Çelikel, "Gazâlî ve Eğitim" adlı eserinde Gazâlî'nin eğitim ilkelerini,

1. "İnsana görelilik yani insanların zekâları, istidât, kültür seviyeleri gibi fer'dî farklılıklara dikkat etmek,

2. Bilinenden bilinmeye yani bilginin basit ve iyi bilinen bir zemine oturmasıyla daha iyi öğrenileceği,
3. Somuttan soyuta,
4. Sevdirme ve ikna etme şeklinde” sıralar (Çelikel, 2008: 135-138).

O, önemli gördüğü konuları, akıllarda kalıcı olması ve kolay öğrenilebilmesi için ilmî üslûbun gereği olan sayılara başvurarak takdim eder. Bu ise öğrenmede kolaylık ve bilginin kalıcı olmasını sağlayan önemli bir metottur. Mesela Sultanlara yönelik yazdığı nasihatlerini ihtiva eden kitabında “Adaletin ve insafın esası ondur” başlığını atar ve bu asılları da birer birer izah eder (el-Gazâlî, 1976: 14 vd).

Fıkıh usulüne dair yazdığı “*el-Mustasfâ*” adlı eserinde ilmî üslûbun en güzel örneklerini sergilemiştir. Eser mukaddime ve dört kutuptan/ana bölümden meydana gelmektedir. “Planının oldukça mantıklı olduğu dikkat çekmektedir. *el-Mustasfâ* konuların işlenişi ve tertibi bakımından, mantıklı bir sistemi olan ilk usûl kitabı olarak” (A. Halâf, 1973: 94) değerlendirilmiştir.

Bu kitabın mukaddimesinde genel olarak mantıktan ve aklî istidlal metodundan bahseder. Önce mantık ilminin esaslarına dikkat çekmiş, o güne kadar fazla önem verilmeyen bu kaideleri sıralayarak eserine başlamıştır. O bu yönüyle çığır açmıştır. Zira kitabına mantık kurallarıyla özellikle *tanımla* başlamasıyla, okuyucunun mantık hatalarından uzak bir zihinle konulara yaklaşmasını hedeflemiştir.

Yine onun konunun anlaşılması ve netleşmesi için ilmî üslûpta çok az rastlanan teşbihli ifadeler ve kendisine özgü kavramlar kullandığına şahit olmaktayız. Mesela hükümleri, birer ürüne/semer’e, kitap, sünnet ve icmayı ürün verene/musmir’e, müctehidi, ürün elde eden kişi/mustesmir’e benzetmiş, delillerin delalet yönlerini üretim/istismar şeklinde adlandırmıştır (el-Gazâlî, *(el-Mustasfâ)* t.y.: I, 21-22). Yine *el-İktisâd fi’l-İtikâd* adlı eserlerindeki bölümlere “kutup” ifadesini kullanması onun üslûbunun özelliklerindedir.

Üslubunun gereği olarak gayet net ve yeteri kadar bilgi sunduğu konunun diğer yönünü ve cephesini ele alırken, öncesine atıfta bulunur. Mesela hükümlerin kısımlarını anlattığı *el-Mustasfâ*’da vâcibi, bölümlerini, farzla arasındaki farkları ele alır. Mahzûr/haram konusuna gelince “vacibin tanımı anlaşıldıktan sonra, onun karşıtı olan haramın tanımı kapalı değildir”(el-Gazâlî, *(el-Mustasfâ)* t.y.: I, 109) diyerek, mubah konusuna geçer.

O, detaya ve aşırılığa girmez. Konunun detaylarda boğulup gitmesini istemez. İktisat yolunun tutulmasından yanadır. Ortaya koyduğu prensiplerde bile orta yolu izler. Müctehidin, hüküm çıkarma metotlarını bilmesine yarayan ilimler arasında lügat ve nahivi zikrederken, bu hususta müctehidin detaylı ve dille ilgili her türlü bilgiyi bilme şartını ileri sürmez. “Arabın hitabını, kullanım şeklini anlayabilecek ölçüde ve sözün sarfihini, zâhirini, hakîkatini, mecâzını, âmmını, hâssını, muhkemini, müteşâbihini, mutlakını, mukayyedini... birbirinden ayırabilecek derecede bilmeyi yeterli görür.” (el-Gazâlî, *(el-Mustasfâ)* t.y.: II, 517; el-Gazâlî, 2006: II, 336). Dilin hepsini bilmenin ve nahivde otorite olan Muberrred ve Halil’in derecesine ulaşmanın şart olmadığını, sadece kitap ve sünnet

ile ilgili hususlarda hitâba hakim olabilmeyi ve hitâbın maksatlarını idrak edebilme imkanı sağlayacak olan miktarı kafi görür (el-Gazâlî, *(el-Mustasfâ)* t.y.: II, 517; el-Gazâlî, 2006: II, 336).

O Kur’ân tefsiri yapılırken bile her şeyden önce iktisat yolunun tutulmasını benimsemiş ve şöyle demiştir: “Tefsir ilimlerinde iktisat mertebesi Kur’ân’ın üç misline ulaşan tefsirdir. Bundan daha fazlası hem ihtiyaç değildir, hem de ömrü onunla geçirmeye gerek yoktur.” (el-Gazâlî *(İhyâ)* t.y.: I, 36).

Onun üslûbunda dikkat çeken diğer bir özellik, halka yönelik yazdığı eserlerde sade, anlaşılır ve akıcı bir dile başvurmasıdır. Bunun örneğini dinin temel esaslarını kırk konuya indirgeyerek işlediği ve anlaşılmasını kolaylaştırdığı kitabı olan (*كتاب الأربعين في أصول الدين*) de görmekteyiz.

Bu kırk esasın ilk onunu, birinci bölümde Allah’ın zatı, sıfatları, filleri, âhîret ve peygamberlik gibi itikat konularına ayırırken, ikinci bölümde ibadetleri, üçüncü bölümde kötü huyları, son bölümde de güzel huyları merak uyandıran, akıcı bir üslupla, sevdirek aktarmış ve okuyucusunu aydınlatmayı hedef almıştır. Mesela o, ikinci bölüme namaz ibadetiyle başlarken, konuyla ilgili ayet ve hadisleri verir. Sonra temizlik konusuna kısaca değinir. Namazın sünnetlerine ve önemine teşbihli anlatımlarla teşvik eder. O, “Namazdaki sünnetlerin, zikirlerin ve tesbihlerin her birinin sır olduğunu ve kalbe tesir ettiğini, Müslüman bunların sırlarını bilmeseydi bile faydasını göreceğini, hastanın terkiğini/bileşimini bilmediği halde kullanarak faydalandığı ilaca benzeterek” anlatır (el-Gazâlî, 1988: 20). Onun bu tür üslûbu halk arasında sevilmiş, Türkiye’de bile eserlerinin hemen hemen tamamına yakını, bazılarının da defalarca, değişik kişilerce tercüme edilmiştir.²

Yine o teşvik edici üslubu ile okuyucusunu infak etmeye çağırırken şöyle seslenir: Sen sadece üzerine farz olan zekâtı vermekle kalma, az da olsa daha fazlasını vermeye çalış. Zira sadece farz olanı vermek cimrilerin haddidir/sınıridir... Sen hemen çalış. Bir ekmek parçası da olsa, farz olan zekâtın peşi sıra infakta bulun ki, cimrilerin mertebesinden yukarıya çıkasın (el-Gazâlî, 1988: 22-23).

Görülüyor ki el-Gazâlî başta kelam, felsefe ve metodolojiye ait eserlerinde genelde akla hitap eden, mantıkî cümleler kurmayı esas almıştır. Farklı anlamlara gelebilecek lafızlar yerine, anlaşılır kelimeler seçmeye özen gösterilmiştir. Bir ilmi hakkıyla öğrenmeden onu tenkit etmeyi uygun bulmamıştır. Akıllarda kalıcı olması ve kolay öğrenilebilmesi için sayılara başvurmuştur. Detaya ve aşırılığa girmekten kaçınmış, halka yönelik yazdığı eserlerde sade, anlaşılır ve akıcı bir dile başvurmuştur. Az da olsa konunun açıklığa kavuşması için mecâz ve bedîî güzelliklere de başvurmuştur.

el-Gazâlî’nin üslûbunda edebî özelliği bulunan cümlelere de rastlamak mümkündür. Şimdi edebî üslûp ve onun başvurduğu üslûp özelliklerine göz atalım.

2) Mesela *Eyyuhe'l-Veled* adlı eseri pek çok mütercim tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Muzaffer Ozak, Ahmet Serdaroğlu, Lütfü Doğan, Mustafa Varlı bu mütercimlerden birkaç tanesidir.

2- el-Gazâlî'de Edebî Üslûp

Arap edebiyatında edebî üslûbun en önemli iki unsuru fesâhat ve belâgattır. “Sözü teşkil eden kelimelerin her birinde ve o kelimelerden meydana gelen sözdeki lafızda, manâ ve ahenk itibariyle kusur bulunmamasına” sözün fesâhati denir (Tahiru'l-Mevlevî, 1973: 45). Diğer bir tanıma göre “anlaşılması kolay, manâsı açık ve güzel olduğu için edebiyatçı ve şairler arasında kullanımı kabul görmüş ibarelere/lafızlara” (el-Hâşimî, t.y.: 7) fasih adı verilir. Fasih söz, gayet açık ve nettir. Onu anlamak için sözlüğe bakmaya ihtiyaç olmaz (İbnu'l-Esîr, 1962: I, 91).

Belâgat ise; meânî, beyân ve bedî' ilimlerinden meydana gelmektedir. Bu iki unsur yani fesâhat ve belâgat olmadan edebî üslûptan söz etmek mümkün değildir. Edebî üslûbun önemli bir yönünü teşkil eden mecâzın, hakikatten daha belîğ (el-Curcânî, 1994: 63.) ve anlaşılmayı daha kolay sağladığı bilinmektedir.

el-Gazâlî, eserlerinde özellikle konuyu netleştirmek için edebî üslûba da başvurur. Bilinmektedir ki o, akla büyük bir değer atfetmekle beraber mükâşefeye de önem verir. Aklın rolü, sınırı ve mükâşefe ile elde edilen bilgiyi izah ederken *teşbihli* anlatıma başvurduğuna şahit oluyoruz.

Bu bağlamda o, şöyle der: akıl kendisini ve başkasını idrak eder. Aklın prensiplerinde ve bunların harice tatbikinde yanlışlık olmaz. Vehim ve hayal perdesinden soyutlandığı vakit onun yanılması tasavvur edilemez. Akıl, hakikatlerin bilgisini edinme yeteneğine rağmen, onun da varıp dayandığı ve ötesine geçemediği bir sınır vardır (Bağçeci, 1988: 74-75). Mutlak hakikate; hissi idrak, akıl ve burhan/delil getirme metoduyla ulaşılamaz. Onun idraki ancak keşf ve ilhamla olur (İrfan Abdulhamid 1981: XXXII, 591). İşte bu noktada ona göre kalp, yerde kazılmış bir havuz gibidir. Bu havuzun dibinden gelen su, kalp gözüyle/keşif ve ilham ile elde edilen bilgiye benzer. Beş duyu ile elde edilen ve bunlardan istidlâl yoluyla kazanılanlar da yukarıdan akan nehirlerden gelen su gibidir. Havuzun dibinden kaynamakla gelen su devamlı, daha duru ve daha temizdir. Böyle bir bilgiye ulaşmak, derûnî bir tecrübe ve iman konularının yaşanmasıyla mümkündür (el-Gazâlî (*İhyâ*)t.y.: III, 20; el-Gazâlî, 1975: III, 44; Bağçeci, 1988: 64).

Görülüyor ki, keşif ve ilham ile elde edilen bilgiyi, bir havuzun/kuyunun dibinden kaynayan suya benzetmektedir. Beş duyu ile elde edilen ve bunlardan istidlâl yoluyla kazanılan bilgiyi de yukarıdan nehirle gelen suya benzetmektedir.

Öğrendikleriyle amel etmeyen bir adamın durumunu şöyle bir meselle/benzetmeyle ve istifham-ı takrir/ikrar ettirme soru yöntemiyle daha yalın hale getirir. “Yanında on Hint kılıcı ve diğer silahlar bulunan savaşçı ve cesur bir adama, korkunç bir aslan saldırırsa, elindeki silahları kullanmadan ve aslana vurmaktan o adam kendini kurtarabilir mi sanırsın? Harekete geçip silahları kullanmadan kendini kurtaramayacağı bir gerçektir. İşte yüz bin ilmî konuyu öğretmiş ve öğrenmiş olan, ama öğrendiklerini uygulamayan bir adamın durumu da böyle değil midir?” (el-Gazâlî, 1985: 97-98).

Yine o eserlerinde ibret almak ve motive etmek amacıyla daha önce yaşanmış ibretli olayları rol modelleriyle takdim eder. Mesela sultanlara yaptığı nasihatinde “حكاية”

hikâye başlığı altında bu tür üslûba başvurur. Böylece o, anlattığı konuyu sıkıcılıktan kurtarmayı, tefekkür etmeyi ve ibret almayı esas alır. Örnek olması bakımından, Rum Kayseri'nin Hz. Ömer'e gönderdiği elçisinin hayretini anlatır. Elçi Medine'ye gelince, insanlara krallarını sorar. Halkın, “kralımız yok” demeleri karşısında düştüğü hayretle, bu sefer yöneticilerini sorar. Sonra Hz. Ömer'i sıcak kumlar üzerinde uyurken bulur ve ona şöyle der:

-Ey Ömer, insanlara adaletle muamele ettin ki, hiçbir tedbir almadan güven içindesin ve rahatlıkla uyuyorsun (el-Gazâli, 1978: 18).

Bu hikâye ile o, sultanlara idare ve yönetim şekillerinde adaletli olmaları gerektiğini, adalet denilince ilk akla gelen, rol model Hz. Ömer'den yukarıdaki çarpıcı misali verir. Sanki *siz de böyle davranırsanız, halkınız tarafından sevilir, saygı görür ve güvende olursunuz* demek suretiyle onları adaletle hükmetmeye teşvik etmektedir.

O, Melik Şah'a yönelik yazdığı nasihat mahiyetindeki kitabına, kendine has münadâ üslubuyla (اعلم أيها السلطان) *Bil ki, ey sultan* şeklinde başlar ve bu cümlesini sıklıkla tekrar eder. Mesela kitabına şöyle başlar: “Bil ki, ey sultan, sen yaratıksın, bir yaratıcım vardır. O tüm âlemleri ve içindekileri yaratandır, birdir, eşi yoktur...” (el-Gazâli, 1978: 9). Önce Allah'ı ve sıfatlarını, sonra da kendine has bir üslûpla “*iman ağacının kolları*” alt başlığında amelleri ikiye ayırarak anlatır.

Aynı metodu öğrencilerinden birisinin isteği üzere yazdığı, ona yönelik öğütleri şeklindeki “*Eyyuhe'l-Veled*” isimli eserinde tekrar eder. Bu eserindeki nasihat tarzındaki ve irşat edici üslûbunun bir benzerini XX. Yüzyıl Mısır edebiyatçılarından Ahmed Emîn'in Arap gençlerine hitaben yazdığı (إلى ولدي) *Îlâ Veledî* adlı kitabında görmekteyiz.³ Gerek el-Gazâli, gerekse bu tür eser veren müelliflerin, Kur'an-ı Kerim'deki Lokman'ın (as) oğluna öğütlerinden hareketle, zamanın şartlarına ve ihtiyaçlara göre bu eserlerini yazdıklarını ifade edebiliriz.

O, vermek istediği mesajını, ifade etmek istediği fikir ve görüşlerini beyan ettikten sonra, bazen (كما قال الشاعر) / *şairin dediği gibi* ifadesiyle kısa şiirlere de başvurur. Genellikle şairlerin isimlerini vermez. Böylece konuyla ilgili görüşünü verdiği örnek beyitlerle de desteklemiş olur. Bazen de ortaya koymak istediği prensibi veya uyulması gereken kuralı ifade ederken açıklama yapmadan hemen şiire de başvurabilir. Örnek olması bakımından sultanların/yöneticilerin yakınında bulunup, onlara hizmet eden kimselerin nasıl hareket etmesi gerektiğini “*şairin dediği gibi olmaları gerekir*” diyerek şu beyitleri aktarır:

(من التوقى أعز ملبس)	(إذا خدمت الملوك فالبس)
(واخرج إذا ما خرجت أخرس)	(وادخل إذا ما دخلت أعمى)

3) Ahmed Emîn'in bu eseri Nevin Karabela tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup Aktif Yayınevi tarafından 2006 yılında Ankara'da basılmıştır.

Eğer krallara/sultanlara hizmet edersen, seni koruyan en iyi elbiseyi giy.

Onların huzuruna girdiğin zaman kör olarak gir. Çıktığın zaman da dilsiz olarak çık (el-Gazâlî, 1968: 72).

Böylece el-Gazâlî, meliklere, sultanlara hizmet eden, onların yakınında bulunan kişilerin yapması ve alması gereken tedbirleri naklettiği şiir üzerinden ifade etmektedir. Zaten şair de bunu teşbihlerle şöyle anlatır: Hizmetçiler, kralların yakınında bulunmaları nedeniyle olabilecek sıkıntı, isyan.. gibi olumsuzlardan ilk şüphelenilecek ya da sorumlu tutulacak kişilerdir. Bundan dolayı başlarına gelebilecek her türlü tehlikeye karşı kendilerini korumak için adeta zırhtan elbise giymeleri gerekir. Yine hizmetçiler görevleri gereği kralların huzuruna çok girip çıkmaları nedeniyle orada olan bitenleri âmâ/kör gibi görmemezlikten gelmelidir. Konuşulan mahrem konuları, alınan gizli kararları dışarıya sızdırmamak için de dilsiz gibi ketum olmaları, sır saklamaları gerekir.

Görülüyor ki el-Gazâlî, konuyu netleştirmek için edebî üslûbun gereği olan sanatlara, az da olsa şiirlere başvurmuştur. Yine ibret almak ve motive etmek amacıyla daha önce yaşanmış ibretli olayları rol modelleriyle takdim etmiştir. Sonraki dönemlerde yetişen ilim adamı ve müellifleri üslûbu ve üslûp özellikleriyle etkilemiştir. Kısaca onun bu etkisine de değinmek yerinde olacaktır.

3 - Üslûp Olarak Sonraki Dönemlere Etkisi

el-Gazâlî, alışıla gelmiş şeylerin dışına çıkan, yeni şeyler söyleyebilen ve farklı usûl ve metotlar geliştirerek onları uygulayan bir ilim adamıdır. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabının ismi bile onun yenilikçi yanını göstermektedir. Dinî ilimler sistemleşmiş ve birbirinden ayrılmış olmasına rağmen, o fıkıh, itikat, ahlâk ve tasavvufu bu kitabında birleştirmiş yepyeni ve orijinal bir eser meydana getirmiştir. Fıkıh ve ahlâkî gerek amaç, gerekse metot açısından yeniden ele almış, bu iki ilme canlılık kazandırmış (Kırca, 1988: 33-34) ve bu yönüyle çığır açmıştır.

Yine o, başta *İhyâ* adlı eseri olmak üzere, özellikle ahlâkî konuları ele alırken kendine özgü bir üslûp kullanmıştır. Kötü olan ahlâkî davranışlardan sahibinin nasıl kurtulacağını “tedavisi” başlığı altında işlemiştir. O bu tür üslup özellikleriyle başta Kınalızâde Ali Efendi gibi meşhur ahlakçı yazarları etkilemiştir.

Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Âlâî* isimli eserinde özellikle el-Gazâlî'nin etkisi gayet açıktır. “Bu etki daha çok ahlâk ilmini dinîleştirme ve Ahlâkî problemlere ayet, hadis veya din büyüklerinin bakış açılarından çözümler bulma konusunda kendini hissettirmektedir.” (Oktay, 2005: 82) O, “el-Gazâlî'nin *İhyâ* ve *Eyyuhe'l-Veled* gibi eserlerini tetkik ederek sık sık nakiller yapmıştır.” (Algül, t.y.: 18) Doğrudan yaptığı nakillerle beraber 27 defa el-Gazâlî'ye *Ahlâk-ı Âlâî* adlı eserinde yer vermiştir (Oktay, 2005: 82).

Aynı şekilde Kınalızâde Ali Efendi, el-Gazâlî'nin ahlâkî huyları incelerken başvurduğu taksimlerden de etkilenmiş, bazen bu taksimlere aynen uymuş ve kendi üslûbuyla açıklama yönüne gitmiştir. Mesela *İhyâ*'nın III. Cildinin “Güzel Ahlâkın Fazileti ve Kötü

Huyun Fenalığı” başlığında, Ahlakın esasını; hikmet, şecaat, iffet ve adalet olarak açıklar. Aynı görüşe Kınalızâde Ali Efendi *Ahlâk-ı Âlâî* isimli eserinde yer verir (Kınalızâde, t.y.: 94). Yine el-Gazâlî’nin aynı bölümde şecaat ahlâkıyla ilgili bahsettiği neveleri Kınalızâde Ali Efendi aynen aktarır ve bunları kendine has ilmi dirayetine göre yorumlar.⁴

el-Gazâlî İhyâ’nın III. Cildin dördüncü kitabını “Kitâbu Âfâti’l-Lisan”a yani lisanın afetlerine ayırır. Kınalızâde Ali Efendi aynı başlığı kullanarak şöyle bir açıklamayla konuyu işler: “Şimdi de âfet olan sözleri, sebeplerini, alametlerini, ilaçlarını İmam el-Gazâlî’ye uyarak önce hafif olanlarını, sonra daha kötü olanlarını, en sonunda da en ağır olanlarını anlatalım.” (Kınalızâde, t.y.: 248).

Eserlerinin dikkatleri üzerine çekmesi ilmi şahsiyetinin, dirayetinin, çok yönlü oluşunun yanında üslûbundan da kaynaklandığını söyleyebiliriz. Onun bu özelliğinden olacak ki kitapları üzerinde şerh, ihtisar, tahrir gibi pek çok çalışma yapılmıştır.

Fıkha dair yazdığı *el-Vecîz* adlı eserinin yetmişden fazla şerhi ve hadislerinin tahriri yapılmıştır. Şârihler arasında Fahreddin er-Râzî (682/1283) de bulunmaktadır. Yine *el-Vasît* adlı eserinin de pek çok şerhi ve özetleri yapılmıştır. Onun bu kitabı, daha sonraki eserlere etkisi bakımından büyük öneme sahiptir. Şâfiî fikhında yazılan pek çok kitapta *el-Vasît*’ın etkisini görmek mümkündür. Şafiî fikhında er-Rafî (623/1226) ve en-Nevevî’nin (676/1277) kitapları sahih temel kaynak kabul edilmiştir. Bu kitapların kaynakları araştırılınca büyük ölçüde el-Gazâlî’nin eserlerine dayandıklarını görürüz. Meselâ er-Rafî’nin en mühim kitabı *Fethu’l-Azîz*, el-Gazâlî’nin *el-Vecîz* adlı eserinin şerhidir. Aynı şekilde en-Nevevî’nin “*er-Ravda*” adlı eseri er-Rafî’nin(623/1226) *Fethu’l-Azîz* isimli kitabının muhtasarıdır. Yine en-Nevevî’nin (676/1277) “*el-Minhâc*” isimli eseri er-Rafî’nin (623/1226) “*Muharrer*”inin muhtasarıdır. O halde er-Rafî’nin ve en-Nevevî’nin eserleri bazı tahkik ve tetkiklerle beraber el-Gazâlî’nin eserlerinin özeti mahiyetindedir diyebiliriz. Bu bilgiler ışığında İslam hukuk sahasında el-Gazâlî’nin eserlerinin mutekadimûn/ önceki Şafiî hukukçularıyla, muteahhürûn/sonrakiler arasında bir köprü görevi gördüğünü söylemek mümkündür (Apaydın, 1988: 47- 48).

el-Gazâlî’nin kelâm ilminde açtığı tenkitçi, aklı ve psikolojik çığır ve üslûp kendinden sonraki alimlere de tesir etmiştir. Kelâm ilminde nakil ile aklı beraberce yürüten eserlerin yazılması kendinden sonra üç asır daha devam etmiştir. el-Gazâlî’nin kelâm metodundan zamanımızda yazılacak kitaplar için de alınacak dersler vardır. O, zamanındaki ilahiyun/ metafizikçiler, tabiiyyun/tabiatçı ve dehriyyuna/maddecilere ait felsefî görüşleri, batınîlerin nazariyelerini incelemiş, kelâm ilmini ve tasavvuf yolunu araştırmış ve zamanının diğer ilimlerini öğrenmiş, sonra da imana zararlı olan görüşlere engin bilgisiyle cevaplar vermiştir (Bağçeci, 1988: 81- 82).

Görülüyor ki, ilmî dirayeti başta olmak üzere çok yönlülüğü, üslûbu ve üslûp özellikleriyle kendinden sonra gelen ilim adamlarını ve müellifleri etkilemiştir. O zamanının fikir akımlarını incelemiş ve öğrenmiş sonra da onlara ilmi üslûpla cevaplar vermiştir.

3) Bkz. (Kınalızâde, t.y.: 98-102)

Sonuç

“Yazarın fikirlerini, duygularını, düşüncelerini kişisel anlatış biçimi” şeklinde kısaca tanımlanan üslûbun, ilmî, edebî ve hitabet olarak Arap Edebiyatında tasnifi yapılmıştır. Ayrıca üslûbun; *fesahat*, *açıklık*, *tabîlik*, *ahenk* gibi vasıfları bulunmaktadır.

el-Gazâlî de telif ettiği eserlerinde kendine özgü ilmî, edebî üslûp çeşitlerine ve özelliklerine başvurmuştur. O, yeni şeyler söyleyebilen, farklı usûl, üslûp ve üslûp özellikleriyle metotlar geliştirerek onları uygulayan bir ilim adamıdır. Fıkıh ve ahlâkı gerek amaç, gerekse metot açısından yeniden ele almış, bu iki ilme canlılık kazandırmıştır.

el-Gazâlî, felsefe, kelim ve fıkıh usûlüne dair yazdığı eserlerinde genel olarak ilmî üslûp, az da olsa edebî üslûp kullanırken başta *İhya* olmak üzere ahlaka ve öğüt vermeye dair eserlerinde hem ilmî ve edebî üslûp hem de hitap ettiği kesimleri dikkate alarak sâde bir dil kullanmıştır.

el-Gazâlî, üslûbu gereği herhangi bir ilmi, hakkıyla öğrenmeden onu tenkit etmeyi uygun bulmaz. Ona göre, bir düşünce hareketinin hangi görüşler üzerine kurulduğunu anlamadan, künhüne ve hakikatine vakıf olmadan onu reddetmek, karanlığa taş atmak gibidir. Dolayısıyla o, ilmî üslûbunun gereği; önce araştırıp öğrenmeyi, varsa eksik ve hatalı yönleri göstermeyi esas almıştır.

el-Gazâlî eserlerinde konuyu netleştirmek, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve soyut ilmî konuları anlaşılır hale getirmek için özellikle hakikatin yanında mecaz, teşbih, mesel gibi edebî üslûplara da sıklıkla başvurur. Akla, mantığa ve kurallarına riayet ederek konuları ilmî üslûpla ele alır. Tereddüde mahal bırakmamak için alanla ilgili akla gelebilecek sorulara ve cevaplarına da yer verir. Öneme binaen konuları sayılara başvurarak takdim ettiği de olur.

O, üslûbu gereği, detaya ve aşırılığa girmez. Konunun detaylarda boğulup gitmesini istemez. O, orta yolun tutulmasından yanadır. Kurân-ı Kerim’in tefsiri sahasındaki yapılacak çalışmalarda bile ortaya konulacak eserlerin üç cildi geçmemesi gerektiği görüşündedir.

el-Gazâlî, bazen vermek istediği mesajını, ifade etmek istediği fikir ve görüşlerini destekleyen kısa şiirlere de başvurur.

O, ibret almak ve motive etmek amacıyla daha önce yaşanmış olaylardaki önemli şahısları, rol model olarak takdim ettiği de olur. Mesela sultanlara yönelik nasihatinde *hikâye* başlığı altında, bu tür üslûba başvurur. Böylece konuyu sıkıcılıktan kurtarmayı, tefekkürü ve ibret almayı hedef alır.

Eserlerinin etkisinin yüzlerce yıldır devam etmesinin ilmî şahsiyeti, dirâyeti ve çok yönlü oluşunun yanında, kendine özgü üslûbundan da kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu özelliğinden olacak ki, kitapları üzerinde şerh, ihtisâr, tahrîc gibi pek çok çalışma yapılmıştır.

el-Gazâlî, kötü olan ahlakî davranışlardan nasıl vazgeçileceğini kendine has üslûbuyla “tedavisi” başlığı altında işlemiştir. Bu tür üslup özelliği ile Kınalızâde Ali Efendi

gibi ahlâkçı yazarları etkilemiştir. Yine öğrencisine yönelik yazdığı “*Eyyuhe'l-Veled* (*Ey Oğul*) adlı eserindeki üslûbuyla, gerek el-Gazâlî, gerekse bu tür eser veren müelliflerin, Kur’ân-ı Kerim’deki Lokman(as)’ın öğluna öğütlerinden hareketle, eserlerini telif ettiklerini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- A. Halâf, (1973). *İslâm hukuk felsefesi*. Ter. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. (Eserin Orijinal adı *İlmu Usûl’i-Fıkh* olup 1954 yılında Mısır’da neşredilmiştir.)
- Aktaş, Ş. (1993). *Edebiyatta üslûp ve problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Algül, H. (t.y), Kınalızâde Ali efendi’nin Ahlâk-I Âlâî adlı eserinin girişi. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ali Cârîm ve Mustafa Emîn(1959). *el-Belâğatu’l-vâzıha*. Mısır: Dâru’l-Meârif.
- Apaydın, Y. (1998). “Bir İslâm hukukçusu olarak Gazâlî” *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî Sempozyumu*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Bağçeci, M. (1988), “Gazâlî’nin kelâm ilmine verdiği önem ve kelâm metodu”, *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî Sempozyumu*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Bayraktar, M. (1988). *İslâm felsefesine giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay.
- Çelikel, B. (2008). *Gazâlî ve eğitim*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınlar.
- Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî (1993). *el-Külliyât mu’cem fi’l-mustalahâti ve’l-furûki’l-luğaviyye*. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd (1984). *Tâcu’l-luğa ve shâhu’l-arabîyye*. Tah: Ahmed Abdulgafur. Beyrut: Dâru’l-İlmi ve’l- Melâyîn.
- el-Curcânî Abdülkâhir (1994), *Delâilü’l-‘icâz*. Tah: Muhammed Abduh. Beyrut: Dâru’l-Mârife.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb (1987). *el-Kâmûsu’l-muhît*. Beyrut: Medresetu’r-Risâle.
- el-Gazâlî (1972). *el-İktisâd fi’l-İtikâd*. Tah: Agah Çubukçu-Hüseyin Atay, Ankara: Nur Matbası.
- el-Gazâlî (1975). *İhyâu ulûmi’d-dîn*, Ter: Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları.
- el-Gazâlî (1978). *et-Tibru’l-mesbûk fi nasîhati’l-mulûk*. Kahire: Mektebetu’l-Kulliyeti’l-Ezheriyye
- el-Gazâlî (1985). *Eyyuhe’l-veled*. Kahire: Tah: Ali Muhyiddin Ali el-Karadaâğî. Daru’l-İtisâm .
- el-Gazâlî (1988). *Kitâbu’l-erbe’în fi usûli’d-dîn*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.

- el-Gazâlî (2006). *el-Mustasfâ*. Ter. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları.
- el-Gazâlî (t.y.). *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Mısır: Mektebetu ve Matbatu Muhammed Ali.
- el-Gazâlî (t.y.). *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm.
- el-Hâşimi, Ahmed (t.y.). *Cevâhiru'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim (1943). *Menâhilu'l-irfân fî ulûmîl-Kur'ân*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem(1994). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbnu'l-Esîr Ziyâuddin Nasrullah (1962). *el-Meseli's-sâir*. Tah: Ahmed Hûfî. Kahire: Dâru Nahdati Mısır.
- İrfan Abdulhamîd Fettâh (1981). el-İmâmu'l-Gazâlî. Bağdat: *Mecelletu'l-Mecmei'l-İlmî'l-İrâkî*.
- Kantemir, E. (1997). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kazan R. (2013). *Edebî üslûp açısından hadis metinleri*, Ankara: Nobel yayın Dağıtım.
- Kınalızâde Ali Efendi (t.y.). *Ahlâk-ı âlâî*. Haz: Hüseyin Algül. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Kırca, C. (1988). “Dinî ilimleri ihya hareketi içinde Gazâlî'nin yeri,” *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî Sempozyumu*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Mecdî Vehbe ve Kâmil Muhendis (1979). *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-Arabîyye fî'l-luğati ve'l-edeb*. Beyrut: Mektebetu Lübnan.
- Oktay, A.S. (2005). *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Âlâî*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sad Maslûh (1980). *el-Uslûb*. Kahire: Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye.
- Tâhiru'l-Mevlevî (1973). *Edebiyat lûgati*. İstanbul: Enderun.
- Uğur, A. (1988), “İmam Gazâlî'nin yaşadığı devir” *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî Sempozyumu*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yetiş, K. (1996). *Tâlim-i Edebiyat'ın retorik ve edebiyat nazariyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yıldız, C. (1991). *Üslûp ve üslûp inceleme metotları*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE.

